

Srebrenica kao najveća bosanska tabu(t) tema

Umjesto osvrta na pojedinačne eseje, zapise i polemike sabrane u ovoj knjizi, ili sugeriranja čitatelju kako čitati štivo koje mu je dospjelo u ruke, ovaj uvodni tekst ponajprije ima ambiciju ukazati na: a) nužnost, značenje i aktualnost bavljenja Srebrenicom i drugim mjestima bola u BiH; b) poricanje i kriva bavljenja Srebrenicom; i c) autorov osobni, humanistički i znanstveni odnos spram Srebrenice. Ova tri postavljena cilja se isprepliću i međusobno nadopunjavaju – i ne mogu se, niti se trebaju odvajati jedan od drugog – te su stoga ovdje i opisani u narativnoj cjelini, bez podnaslova i tematskih zasebnosti.

Pitanje koje nosi sam naslov ove knjige sadrži u sebi ono adorno pitanje svih pitanja, u ontološkom i epistemološkom smislu: kako pisati o zlu koje je ubilo svaku metaforu i samo postalo pojam za sebe? Koliko je etično, ima li smisla – i ima li načina – tražiti kreativne forme, apstraktne riječi i simbole za ono pred čime zanijemimo i posumnjamo u postojanje dobrote, u pobjedu pravde nad nepravdom, dobra nad zlom, humanizma nad fašizmom? Dobar dio odgovora, kako to već biva, sadržan je u samom pitanju – jer već i samo postavljanje ovakvih pitanja je akcija, intervencija i suočavanje s temom o kojoj je teško ili nemoguće samo teoretizirati, ili je “objektivno” analizirati i opisivati, te tragati za uzročno-posljedičnim vezama kako, poneseni potrebom

da shvatimo hladnokrvnu racionalnost zla, ne bismo upali u njegovo prihvaćanje kao racionalne opcije, ili čak i u opravdavanje takve opcije kao razumnog rješenja.

Iz ovakvih promišljanja neminovno proizlazi niz drugih ontoloških pitanja: Je li ljudska povijest samo povijest zla? Je li rat ikada “dobar” i “opravdan”? Da li je srebreničko zlo tek produkt nekih demonskih sila? – kakvo razumijevanje rata proturaju neki srpski ideolozi, ali i određene fatalističke koncepcije.

Koliko god se mnogi s ovom konstatacijom neće složiti, ja želim vjerovati kako čovjek nije inherentno zlo i nasilno biće iako mu njegov razum daje mogućnost da bude više opak i nasilan od bilo koje druge vrste na zemlji. Taj isti razum mu također daje sposobnost emocionalnog rasuđivanja (*emotional intelligence*), empatije i poistovjećivanja s drugim bićima i njihovom patnjom. Kao što je Sigmund Freud, u svom kapitalnom djelu *Nelagodnost u kulturi*¹, pisao početkom prošloga stoljeća, iz čisto racionalne, pozitivističke pozicije gledanja, homicidnost pa i kanibalizam nisu nešto što je nespojivo s čovjekom kao bićem razuma ako razum svedemo na sposobnost pukog kalkuliranja i beskrupuloznog oportunizma da se ostvari korist na račun drugih, pa i po cijenu ubijanja tih “drugih”. (Tom vrstom oportunizma, odnosno socijalnog darvinizma, bavim se u eseju posvećenom francuskom antropologu Lévi-Straussu.)

Ono što čovjeka uzdiže iznad animalnog (neracionalnog) nije dakle samo *ratio* (razum u kognitivnom smislu), nego i *intellectus agens* (djelatnost razuma), kanaliziran kroz etiku, tj. jasnu predodžbu o tome šta je pogrešno a šta ispravno činiti. Stoga velikim pokoljima, poput onog u Srebrenici jula 1995, prethodi desenzitizacija počinitelja zločina dehumaniziranjem njihovih žrtava. Cilj ovoga procesa jeste otupljivanje i suspenzija etičkih načela, ili njihova totalna inverzija, tako da počinitelji zla počinju vjerovati, tj.

¹ Prijevod s njemačkog, *Nelagodnost u kulturi*, Biblioteka “Reč i misao”, Rad, Beograd, 1988.
(*Das Unbehagen in der Kultur*, njem. ili *Civilization and its Discontents*, engl.)

sebe uvjeravati, kako čine dobro djelo (svojoj socijalnoj grupaciji) jer odstranjuju *korov*, ubijaju *životinje* i arhetipske *neprijatelje*, ili uklanjaju *genetski defektni materijal* koji ih ugrožava, kako je nekadašnja profesorica biologije, predsjednica entiteta Republika Srpska i osuđena zločinka Biljana Plavšić okarakterizirala Bošnjake početkom rata 1992.²

Isti međunarodni krivični sud koji je osudio Plavšić za orkestriranje zla i kao jednu od ključnih osoba u udruženom zločinačkom poduhvatu – koji je, pored niza ostalih, uključio zločine od Bijeljine do Prijedora i Srebrenice – također je utvrdio i presudio da je u Srebrenici počinjen zločin genocida, čija je namjera bila uništavanje Bošnjaka Podrinja kao neželjene grupacije na teritoriju na kojem su činili većinsko stanovništvo, a koji je bio zacrtan da postane ekskluzivni životni prostor (*Lebensraum*) za Srbe.

Po definiciji, genocid obuhvaća vrlo precizno izlistane zločine, koji uključuju:

- (a) ubijanje članova ciljane socijalne, etničke, vjerske ili rasne grupacije;
- (b) nanošenje ozbiljnih tjelesnih i mentalnih povreda članovima te grupacije;
- (c) namjerno stvaranje uvjeta kalkuliranih da dovedu do njihovog fizičkog uništenja u cjelini ili djelomično;
- (d) primjenu mjera usmjerenih ka sprečavanju rađanja u okviru ciljane grupe;
- (e) nasilno izmještanje djece iz jedne u drugu grupu.³

Osim ove posljednje tačke, a koja je djelomično prakticirana prilikom etničkog čišćenja Zvornika, Kalesije i Višegrada,⁴ sve druge vrste zločina bile su provedene u djelo svuda gdje su srpske vojske i paravojske stigle zauzeti teritorij BiH. Što se tiče tačke

² Vidi *Borba*, 28. 7. 1993.

³ "What is Genocide?" – United States Holocaust Memorial Museum, <https://www.ushmm.org/wlc/en/article.php?ModuleId=10007043>

⁴ Pogledati članak "Slučaj Senide Bećirović nije jedini: Djeca odvedena iz BiH pod lažnim imenima žive u Srbiji?", 9. 2. 2013, na <http://bportal.ba/slu%C4%8Daj-senide-be%C4%87irovi%C4%87-nije-jedini-djeca-odvedena-iz-bih-pod-la%C5%BE-nim-imenima-%C5%BEive-u-srbiji/>

d, ubijanje muškaraca, kao i sustavno silovanje žena, imalo je za posljedicu smanjenu reproduktivnu sposobnost ciljane socijalne grupacije: Bošnjaka u istočnoj Bosni i Bošnjaka i Hrvata u Posavini i zapadnoj Bosni. Opsada gradova i sela, njihovo neprestano granatiranje i izgladnjivanje stanovništva, poznati i kao Mladićeva specijalna strategija “razvlačenja pameti”, genocidna je aktivnost koja spada pod tačku c, dok su mučenja i zatvaranja po logorima, kao što su to bili Sušica u Vlasenici, Luka u Brčkom, OŠ “Vuk Karadžić” u Bratuncu, Omarska, Keraterm i Trnopolje u Prijedoru te Manjača kod Banje Luke, definirana pod tačkom b. Grupna strijeljanja civila bila su zaštitni znak etničkih čistača od Zaklopače na istoku do Bišćana na zapadu zemlje – tačka a. Dakle, genocid i “genocidne radnje” provedeni su diljem BiH i u toku cijeloga rata, od 1992. do 1995. godine, a ne samo pet dana u julu 1995. u jednoj općini.

Međutim, pokazalo se kako je genocid lakše provesti u praksi nego zločin genocida dokazati u sudnici. Naime, sve ove nabrojane tačke zločina smatraju se genocidom jedino ako se dokaže da je postojala jasna namjera da se u potpunosti ili djelomično uništi socijalna grupacija koja je bila predmetom ovakvih zlodjela. Naravno, takvu namjeru je vrlo teško dokazati jer dio genocidnog plana uključuje i skrivanje i uništavanje svih dokaza o zločinima, od dokumenata u kojima su zapisane naredbe za izvršenje zločina do uklanjanja tijela žrtava. Stoga je presuda za genocid u Srebrenici utoliko važnija jer povezuje zločince sa svim drugim zločinima koje su počinili u BiH prije Srebrenice. Nažalost, na ovome se malo inzistiralo, te je genocid ostao vezan samo za jedan dio BiH i jedan period rata – kao da su zločinci imali drugačije namjere u Vlasenici, Bijeljini, Višegradu ili Prijedoru od onih u Srebrenici.

Zbog poricanja, relativiziranja i raznih teorija zavjere, koje se nude kao neka alternativna interpretacija genocida u Srebrenici, nije zgoreg još jednom podsjetiti na okolnosti u kojima se desio ovaj zločin okarakteriziran kao najveći pokolj u Europi nakon Dru-

gog svjetskog rata.⁵ Genocid u Srebrenici je počinjen u “zaštićenoj zoni” Ujedinjenih naroda, a status zaštićene zone ovaj opkoljeni grad je dobio Rezolucijom Vijeća sigurnosti UN-a broj 819⁶ 1993. godine. U toj Rezoluciji od 13 tačaka, koja reafirmira suverenost Republike Bosne i Hercegovine, jasno stoji da je cilj proglašenja Srebrenice zaštićenom zonom sprečavanje genocida u progresu, a u koji je, pored samoproglašene Vojske Republike Srpske, direktno i indirektno bila involvirana i Srbija, odnosno tadašnja SR Jugoslavija sastavljena od Srbije i Crne Gore. Dvije godine nakon proglašenja Srebrenice UN-ovom zaštićenom zonom iste snage koje su “etnički očistile” i pobile na desetke hiljada Bošnjaka u istočnoj Bosni napale su i zauzele Srebrenicu, i naočigled pripadnika holandskog UN bataljona koji su bili tu kako bi zaštitili UN-ovu zaštićenu zonu – kao i naočigled cijele međunarodne zajednice, oličene u političkim i vojnim akterima kao što su EU, NATO i UN – izvršile masovna strijeljanja zarobljenih srebreničkih odraslih muškaraca i dječaka (njih 8.372), a ostatak stanovništva protjeralo na teritorij pod kontrolom legalnih vlasti Republike Bosne i Hercegovine. Ovo je koncizan sažetak onog što je u više navrata pravosudno potvrđeno i ušlo u presude osuđenim ratnim zločincima.

Bilo je za ponadati se, a možda i naivno za očekivati, kako će sudski procesi i presude kapitalcima ovog genocidnog plana – poput Radovana Karadžića, Ratka Mladića, Radislava Krstića i plejade ratnih zločinaca raznih ešalona – dovesti do katarze i vraćanja prognane etike u normativne vrijednosti kod širokih narodnih masa u čije ime su ti zločini počinjeni. Nažalost, ta katarza se nije desila ni poslije dvadeset godina, a osuđene ratne zločince se bez ustezanja javno slavi kao nacionalne heroje, dodjeljuju im se najviša društvena priznanja i još za života dobivaju institucije koje se nazivaju njihovim imenima. Istovremeno, njihova zlodjela se poriču, relativiziraju i, što je najgore, opravdavaju s najviših

⁵ Vidjeti, naprimjer, Ian Traynor, “Srebrenica genocide: worst massacre in Europe since the Nazis”, *The Guardian*, 11. 6. 2010. [<https://www.theguardian.com/law/2010/jun/10/hague-bosnian-serb-srebrenica-genocide1>]

⁶ Vidjeti cijeli tekst Rezolucije 819 na <http://www.nato.int/ifor/un/u930416a.htm>

političkih i religijskih instanci u bosanskohercegovačkom entitetu Republika Srpska i u susjednoj Republici Srbiji.

Danas imamo paradoksalnu situaciju da se 11. juli obilježava kao Dan sjećanja na Srebrenicu na nivou cijele Europske unije, kao i u mnogim državama – od Australije preko Velike Britanije do Sjedinjenih Američkih Država i Kanade, međutim u Bosni i Hercegovini taj dan se ne obilježava kao takav na državnoj razini. Srebrenica se svodi na etno-vjerski događaj samo jednog naroda i jedne vjerske zajednice u BiH i sve više se zaboravlja kontekst agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu u kojem su ljudi u Srebrenici ubijeni kao državljani RBiH. Dok je za srpske nacionaliste Srebrenica “oslobođena”, potom “darovana” srpskom narodu i nakon genocida “legitimno” inkorporirana u “srpsku državu” RS, a Srpska pravoslavna crkva (SPC) to sve, od početka do kraja, blagoslovila, pokrstila i opravdala – pa čak i crkvu izgradila povrh mezarja u Potočarima – donekle iznenađuje odnos drugih politika i aktera u državi BiH.

U odnosu na Srebrenicu i stradanja drugih uopće prisutno je skoro apsolutno ignoriranje od hrvatske, tj. hercegovačke “hercegbosanske” (HB) politike, koja, u svom egoističnom lokalpatriotizmu i godoovskom iščekivanju sjedinjenja s Hrvatskom, nema nikakvu empatiju za bilo šta što je izvan Hercegovine – “politika Bosna bez Hrvata”, kako to profesor fra Ivan Šarčević saže.⁷ To je politika dominantnog podržavanja RS-a i *Dodikstana*, koji je nikao na zlu, genocidu, kao i na protjerivanju i ubijanju samih Hrvata. Malo je poznato, odnosno o tome ta hercegovačka politika ne govori, da je najveći broj Hrvata ubijen u Prijedoru, još jednoj bosanskoj “Srebrenici”, gradu u kojem su zabranjene komemoracije nesrpskim žrtvama i u koji hrvatski HB političari nikad nisu kročili. U tom kontekstu, čak i Katolička crkva dobrim dijelom slijedi dominantnu HB-politiku, tek deklarativno govori o srebreničkim i prijedorskim žrtvama, i to u zajedničkom loncu sa svim

⁷ Božićni intervju s prof. Šarčevićem “Naši razgovori: Religija u službi života” na HEMA TV, https://www.youtube.com/watch?v=eE-LwA_653I

žrtvama. Časni izuzetak predstavlja nekolicina franjevac Bosne Srebrenice, provincije kojoj je Srebrenica rodno mjesto (“Srebrenica ime a Bosna prezime”), koji su pokazali i ljudski i vjernički odnos prema Potočarima i stradanju svojih sugrađana muslimana, Bošnjaka. Jedan od njih, fra Drago Bojić, možda je najbolje sažeo genocid u Srebrenici iz vjerske i svjetovne perspektive. Bojić kaže: “Gledano iz vjerničke perspektive, u svakoj nevinoj žrtvi Srebrenice ubijen je u doslovnom smislu Bog. Gledano iz ljudske, etičke i humanističke perspektive, u Srebrenici je ubijen čovjek.”⁸ Tako jednostavno rečeno, a ostavlja eho što odzvanja i tjera na razmišljanje – i o Bogu i o čovjeku.

Pisati o Srebrenici kao mjestu u kojem su ubijeni “i Bog i čovjek”, u kojem je zlo trijumfalno kulminiralo i porodilo desetke masovnih grobnica na koncu 20. stoljeća, nije stvar samo etičkog izbora, nego i etičkog imperativa svakog suvremenika koji je u tim sramnim vremenima živio – i preživio. Ovo napose vrijedi za sve one koji se smatraju intelektualcima, čija je odgovornost da ne šute, da govore i kad svi drugi zanijemu, pa i onda kada izgleda kao da ih nema ko slušati.

Ja sam još davno odlučio da neću šutjeti, još dok sam kao dvadesetogodišnjak dijelio sudbinu jednoga drugog bosanskog grada, ne svoje rodne Srebrenice, čije je većinsko stanovništvo ubijano, zatvarano, mučeno, a ono što je preživjelo na kraju je protjerano iz svojih domova, svoga zavičaja i svoje zemlje. Iako ne želim trošiti previše prostora na pisanje o sebi, mislim da je bitno moje osobno pozicioniranje u odnosu na ovo o čemu pišem. Na koncu, kao i svako drugi iz BiH, i ja imam svoju ratnu priču. Spominjanje te priče nije nikakvo ograđivanje, niti davanje sebi neke centralne uloge, nego čisto obznanjivanje moje vrlo subjektivne veze s ovim (po)ratnim temama.

Sticajem okolnosti i zapleta kakve samo život može kreirati, ja sam jedini čovjek rođen u Srebrenici koji je preživio ratni Pri-

⁸ Intervju Dine Bajramovića s Dragom Bojićem, “Svaki pojedinac ima pravo i dužnost samostalno misliti”, *Slobodna Bosna*, br. 870, 11. 7. 2013.

jedor. Pitati sada otkud ja u Prijedoru bilo bi pogrešno pitanje. Mogao me je rat, kako se ustaljeno već naziva agresija na BiH, isto tako zadesiti i u Bijeljini, Zvorniku, Bratuncu, Trebinju ili bilo kojem drugom mjestu u BiH. Sigurno je bilo na hiljade ljudi koje je rat zadesio izvan njihovih zavičaja, a mnogi su i izgubili živote tamo gdje su se zadesili ili gdje su pobjegli. Bio sam dakle u aprilu 1992. u svojoj državi – civil, student, mladić u najboljim godinama – i nisam se spremao za rat, nego sam spremao kolokvije i ispite za junske rokove.

Ali, evo kratkog sažetka mojih ratnih puteva, koji su nekako bili zacrtani još u danima “debelog” mira. Naime, mene je ujesen 1990. zapalo da se usred Sarajeva, gore na Koševu, ispred kafića Kuk – umjesto u neku djevojku iz Pofalića, Mostara, Novog Pazara ili, recimo, Vareša – zaljubim upravo u studenticu rodom iz Prijedora (ustvari, bila je rođena u Sloveniji, a živjela u Prijedoru i studirala u Sarajevu). I zato sam, oko godinu i po dana kasnije, onog poluratnog aprila 1992. sjeo na vlak u Sarajevu (onaj Ploče – Zagreb) i oputovao u taj lijepi grad na zapadu zemlje. Bilo mi je to treći put u životu da sam putovao u Prijedor. Da nisam tih aprilskih dana oputovao tamo, ili bih otišao kući u Srebrenicu ili bih ostao u Sarajevu, a mogao sam možda i s jaranima do Foče, ali, eto, srce me vuklo prema zapadu, što bi rekli romantici. Svaka od ovih drugih mogućnosti, kako to već biva, totalno bi izmijenila tok moga života, a možda bi i taj tok bio davno zaustavljen – ali ko je to tada mogao znati?

Već na samom putu do Prijedora vidio sam da nam se ne sprema dobro. U Banjoj Luci su nekakvi bradati rezervisti ulazili u kupee i pregledali lične karte putnicima. U Prijedor sam stigao nakon nekih deset sati putovanja i odmah sam gledao kako se što prije vratiti nazad u Sarajevo.

Čekajući da se situacija na istoku malo primiri, prije nego što se zajedno sa svojom djevojkom vratim nazad u Sarajevo, zaglavio sam u Prijedoru, iz kojeg je već krajem aprila svaki izlaz postao nemoguć. Grad i cijeli taj dio zemlje preplavile su razne

četničke formacije i zlikovci raznih fela koje je Srbija naoružala, a potom stavila Karadžiću na raspolaganje. Prijedor je postao zadnje mjesto na kojem bi se neko s mojim imenom i prezimenom poželio naći u to vrijeme.

Iako mi je život visio o koncu i bio vrijedan tek jednog metka, i bez obzira na bezizlaznost u kojoj sam se našao u okupiranom gradu i mnoge po život kritične situacije, preživio sam Prijedor – i mogu reći, igrom slučaja, čak i bolje prošao od mnogih rođenih Prijedorčana. Njih preko 4.200 je ubijeno⁹, a mnogi su morali gledati kako im muče i ubijaju njihove najmilije.

Neke od tih Prijedorčana koji su preživjeli strijeljanja svojih cijelih familija upoznao sam u logoru Trnopolje, gdje sam dospio u ljeto 1992. Nekima sam previjao izrešetana tijela i skrivao ih među oko 3000 zatočenih civila, među kojima je bilo i dosta žena i djece, cijelih porodica, komšiluka, sela. Koristeći se znanjima stečenim u srednjoj medicinskoj školi u Zvorniku i sanitetskoj službi na odsluženju vojnog roka u Novom Sadu i Senti, preuzeo sam ulogu “doktora” u logoru u Trnopolju. Ustvari, ta uloga me je dopala tako što su stvarne prijedorske doktore, Bošnjake i Hrvate, među prvima pobili u logoru u Omarskoj, a kada je tim Međunarodnog crvenog križa posjetio logor, nakon mog razgovora s njima, dodijelili su mi bijeli mantil i dva kartona sanitetskog materijala kojim sam trebao pružiti medicinsku pomoć ljudima koji su patili od svih mogućih bolesti i povreda – od svraba i proljeva do ozljeda nanesenih vatrenim oružjem i raznim oštrim i tupim predmetima.

U logoru sam, kao “logorski doktor”, pomogao poroditi i tri žene, a rodili su se Zerina, Dženana i Samir. Sve bebe su preživjele, a sa Zerinom i Dženanom, djevojkama u dvadesetim godinama, susretao sam se u St. Louisu i Melbourneu, mjestima gdje danas žive.

Njihova rođenja su svakako izuzetak, jer logor nije bio planiran biti mjestom za rađanja, nego mjestom za umiranje, mučenja

⁹ Broj ubijenih u Prijedoru prema podacima Centra za istraživanje i dokumentaciju.

i deportacije, tako da sam češće bio svjedokom ubijanja nego rađanja života. Osam “logoraša” mi je bukvalno umrlo na rukama. Jedna od tih žrtava iz Trnopolja pokopana je 20. jula 2016. godine, nakon što su njene kosti ekshumirane i identificirane pune 24 godine nakon njenog umorstva. Zvala se Emira Mulalić, imala je nepunih šest godina kada je ubijena (imala bi 30 godina u vrijeme svoje dženaze), a ubio ju je iz svog “heklera” ili nekog sličnog automata stražar kojeg su zvali Dragan – jer se Emira našla preblizu žice koja je opasavala logor. Scena Emirine egzekucije bila je poput onih iz filma “Schindlerova lista”. Mislim da je trnopoljski Amon Göth, stražar Dragan, bio iz Gline, Hrvatska.

Gdje li je danas stražar iz Trnopolja? Ako ga nije stigla neka Božija kazna, ljudska sumnjam da jeste. Možda je zlikovac iz Trnopolja postao DJ, kao onaj njegov kolega kojega je Ron Haviv uslikao 31. marta 1992. u Bijeljini kako nogom udara u glavu bošnjačke civile koje je upravo upucao. Taj se zove Srđan Golubović, a nakon ubijanja po Bosni vratio se u svoj Beograd i postao poznat kao DJ Max. Taj je 2012. uhapšen u Srbiji i suđen zbog dilanja narkotika, ali ne i zbog sijanja smrti u Bijeljini.¹⁰

Nakon preživljenog Prijedora, zadržao sam se osam mjeseci u Zagrebu, potom pola godine u Austriji, a onda se pridružio onoj djevojci iz Prijedora u Hamburgu, gdje nam se i naš sin rodio 1997. Od 1998. živim većinom u Australiji, iako je to više život rastegnut između Australije i Bosne – nekad i tamo i ovdje, a ponekad ni tamo ni ovdje, kao što u završnom eseju ove knjige zapisah.

Iako su neki koji su me poznavali mislili da sam zijanio glavu u Prijedoru, a neki da sam nestao u Srebrenici ili ostao pokošen na nekoj od linija oko Sarajeva (kao moj amidžić Hamdija, mladi doktor medicine), ja sam već krajem 1992. bio izvan dometa onih koji me, iz svoje zauzetosti ubijanjem, nisu stigli ubiti. Nažalost, tri godine kasnije, jula 1995. u Srebrenici, zločinci su imali više resursa na raspolaganju, pa su bili temeljitiji u zatiranju sjemena

¹⁰ Pogledati tekst Saše Ilića “Dečko koji je voleo trendove”, objavljen na *Peščaniku* 19. 9. 2012. [<http://pescanik.net/decko-koji-je-voleo-trendove/>]

mojoj familiji: Halilovićima, Sulejmanovićima, Zukanovićima, Mustafićima i mnogim drugim.

Kao što Emir Suljagić za sebe reče “dolazim iz Srebrenice” (iako je rođen Ljuboviji, a živio u Bratuncu) – jer je dijelio sudbinu ljudi u Srebrenici od 1992. do 1995. – tako se i ja nekako osjećam kad je riječ o Prijedoru: ja dolazim i iz Srebrenice i iz Prijedora. Ovakva biografija sobom nosi jedno veliko osobno i povijesno breme, koje ni vremenske ni prostorne distance nisu umanjile. Ako išta, onda me je život u normalnom svijetu, tamo na kraju svijeta, naučio da ne treba prihvatiti ovakvu biografiju kao neminovnost, niti ikada akceptirati zlo i njegove posljedice kao nešto protiv čega se ne vrijedi boriti. *No pasarán!*

Dok s jedne strane imamo vrlo aktivnu posljednju fazu genocida, koja uključuje njegovo plansko negiranje, a koju Vlada Republike Srpske finansira putem projekata poput onog nazvanog “Istorijski projekat Srebrenica”¹¹, s druge strane kroz metanarative o genocidu taj zločin ponekad prelazi u bezličnu i apstraktnu pravnu, historijsku ili retoričku priču. U toj metapriči genocid se vrlo često depersonalizira tako što žrtve gube svoju osobnost, individualnost i ljudskost kroz kolektivne kategorije (npr. *šehidi*¹²), ratne statistike (nominalne i procentualne prikaze ubijenih), etničku pripadnost ili pak kroz kolektivne pogrebe (poput masovnih dženaza u Potočarima, Kozarcu i drugim mjestima u BiH).

Kad je riječ o kreativnim i umjetničkim pristupima, Srebrenica je ostala najveća tabu(t) tema u poslijeratnoj Bosni i Hercegovini. Tabu¹³ i tabu se ovdje smisleno nadopunjavaju i ne radi se o pukoj sintagmi. Svako društvo ima svoje tabu teme, one o kojima se ne govori javno, ili je raspravljanje o takvim temama ograničeno društvenim normama, samocenzurom i nepisanim pravilima, te se stoga o njima radije šuti, priča ispotiha ili izbjegava govoriti.

¹¹ Pogledati o ovom “projektu” prilog na Radiju Slobodna Evropa: http://www.slobodnaevropa.org/a/sta_se_krije_iza_organizacije_istorijski_projekat_srebrenica/24238633.html

¹² Muslimanski mučenik, onaj koji je ubijen braneći svoju vjeru, nevina žrtva.

¹³ Muslimanski lijes ili nosila na kojima se umrla osoba nosi do grobnog mjesta.